

УДК 911.3

Винниченко Ігор Іванович,
кандидат географічних наук, доцент

Київський національний університет імені
Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
e-mail: ingvar80@ukr.net,

Рудніченко Юлія Анатоліївна

Київський національний університет імені
Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, e-mail:
y.rudnichenko@bigmir.net

ВОЄННИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: УМОВИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Мета. Метою статті є висвітлення умов, проблем та перспектив розвитку воєнного туризму в Україні, зважаючи у тому на зарубіжний досвід.

Методика. Методичні засади дослідження полягали в синтезі та аналізі відповідних друкованих та інтернет-джерел із застосуванням картографічного методу.

Результати. Охарактеризовано чинні умови функціонування воєнного туризму в порівнянні із зарубіжним досвідом, виокремлено проблеми та висвітлено перспективи розвитку цього виду туризму, зокрема запропоновано тур «Україна фортифікаційна».

Наукова новизна полягає в аналізі реальних умов розвитку воєнного туризму в Україні в порівнянні із зарубіжним досвідом.

Практична значимість полягає у тому, що ця робота може слугувати підґрунтям для написання науково-популярних статей, які б привернули увагу громадськості до розвитку воєнного туризму.

Ключові слова: воєнний туризм, мілітарі-тур, мілітарі-туризм, фортифікаційні споруди.

УДК 911.3

Винныченко Игорь Иванович,
кандидат географических наук, доцент

Киевский национальный университет имени
Тараса Шевченка, г. Киев, Украина, e-mail:
ingvar80@ukr.net,

Рудниченко Юлия Анатольевна

Киевский национальный университет имени
Тараса Шевченка, г. Киев, Украина, e-mail:
y.rudnichenko@bigmir.net

ВОЕННЫЙ ТУРИЗМ В УКРАИНЕ: УСЛОВИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Цель. Целью статьи является раскрытие условий, проблем и перспектив развития воєнного туризма в Украине, учитывая при этом зарубежный опыт.

Методика. Методические основы исследования заключались в синтезе и анализе соответствующих печатных и интернет-источников с использованием картографического метода.

Результаты. Охарактеризованы действующие условия функционирования воєнного туризма в сравнении с зарубежным опытом, выделены проблемы и раскрыты перспективы развития этого вида туризма, в частности предложен тур «Украина фортификационная».

Научная новизна заключается в анализе реальных условий развития воєнного туризма в Украине в сравнении с зарубежным опытом.

Практическая значимость заключается в том, что эта работа может служить основой для написания научно-популярных статей, которые бы привлекли внимание общественности к развитию военного туризма.

Ключевые слова: военный туризм, милитари-тур, милитари-туризм, фортификационные сооружения.

UDC 911.3

Vynnychenko Ihor Ivanovych,
Candidate of Geography Sciences, Associate
Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine, e-mail: ingvar80@ukr.net

Rudnichenko Yuliia Anatoliivna

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine, e-mail: y.rudnichenko@bigmir.net

WAR TOURISM IN UKRAINE: CONDITION AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Purpose. The purpose of the article is the interpretation of conditions, problems and prospects of war tourism development in Ukraine, based on foreign experience.

Methods. Methodical basic concepts concluded synthesis and analysis of relevant published and Internet resources using cartographical method.

Results. Characteristics of the current conditions of war tourism function in terms of foreign experience, highlighted problems and covered development prospects of this type of tourism, in particular a tour «Fortification Ukraine» was offered.

Scientific novelty consists of analysis real conditions of war tourism development in Ukraine in comparison with foreign experience.

The practical significance means that this work can be a reference for writing popular scientific articles, which would draw society's attention to war tourism.

Keywords: war tourism, military tour, military-tourism, fortifications.

Постановка проблеми. Такий різновид туризму як воєнний – відносно новий для України, проте поширений в Європі та в інших частинах світу, де користується значною популярністю. Фортифікаційні споруди та старовинні замки, місця відомих (і не дуже) битв, ДЗОТи, ДОТи, великі оборонні лінії часів I та II світових воєн, військово-історичні музеї, військова техніка, місця поховання загиблих воїнів – усе це в європейських країнах приносить прибуток, зокрема й армії, при цьому популяризує саму державу. Так, в Ізраїлі щорічні доходи від воєнного туризму становили 115 млн. дол. США, у ФРН ця цифра не виокремлювалась з загального туристського доходу, проте не один рік становила 2% від усіх турпослуг. Щороку США лише на квитках за відвідування військових музеїв (найпопулярніший з-поміж яких Музей стратегічної авіації) заробляли 45 млн. дол. Стосовно ж України, Збройні Сили якої потребують значного фінансування (особливо тепер), то ще 2010 р. географічний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка запропонував Міністерству оборони розробити наукову програму розвитку воєнного туризму. Проте відповідь в.о. директора

Департаменту економічної діяльності Міноборони Новосьолова С.В. була негативною. Влада вважала, що здійснення видатків на додаткові дослідження у цій сфері є недоцільним. До цього часу нормативних документів щодо організації та розвитку воєнного туризму не існує, а саме поняття навіть відсутнє у Законі «Про туризм» [13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Воєнний туризм – тематика нині доволі популярна в електронних туристських виданнях, де – задля залучення туристів – переважають матеріали інформаційно-рекламного характеру. Існують різні наукові погляди щодо цього виду туризму, проте фундаментальні праці відсутні. Серед українських науковців увагу розвитку воєнного туризму приділяють А.В. Мельник [10] та І.І. Винниченко [2; 7; 8], також слід зазначити праці О.О. Любіцевої [4], Ю.І. Чикайло [5], М.П. Кляпа та Ф.Ф. Шандора [3]. Що ж до зарубіжних науковців, то варто завважити статтю Hrusovsky M. та Noeres K. [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. При незначній кількості джерел, що характеризують воєнний туризм загалом, недостатньо уваги приділено аналізу умов і перспективам його розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Військовий туризм (воєнний туризм, мілітарі-туризм, зброярський туризм) – це різновид туризму, метою якого є відвідування місцевості, пов'язаної з військовими та воєнними діями. Військовий туризм – це туризм на місцях боїв і історичних битв для всіх зацікавлених, а також для ветеранів і родичів загиблих воїнів, відвідування існуючих та історичних військових об'єктів і полігонів, бойових морських кораблів, підводних човнів, катання на військовій техніці, стрільба зі зброї на полігонах і в тирах, участь у військових навчаннях та маневрах, перебування на полігонах в якості глядачів – *military tour*, до таких також можна віднести і тури щодо відвідування воєнних концтаборів та в'язниць. Такі визначення у своїй праці «Сучасні різновиди туризму» подають М.П. Кляп та Ф.Ф. Шандор. Автори поділяють військовий туризм на такі підвиди: військово-історичний туризм, зброярський туризм, мілітарі-туризм та воєнний туризм [3, с.205-206]. Одностайної думки стосовно того, яке саме поняття є загальнішим – воєнний чи військовий, ще нема, відповідно і єдиної класифікації підвидів теж поки не існує.

Ідея військового туризму не є новою: відколи війни стали частиною нашої історії, неабиякої популярності набуло відвідання не лише історичних пам'яток, а й різних воєнних об'єктів, що, в свою чергу, тісно пов'язані з історією, природою, архітектурою краю, а це дозволяє назвати воєнний туризм складовою частиною культурного туризму. Люди постійно звертаються й будуть звертатися до минулого, їм цікаво відвідувати місця, пов'язані з найважливішими битвами, подіями, що одного разу змінили хід історії, місця великих випробувань і горя, що закарбувалися в людській пам'яті навіки й постійно надихають повернутися туди знову і знову, щоб віддати шану історії та її героям. Отож, воєнний туризм має давню історію й значні перспективи розвитку, саме тому цей вид туризму набув

поширення закордоном, де користується значною популярністю, і де давно навчилися заробляти на туристах. У Європі, зокрема, донедавна працювали 14 асоціацій воєнного туризму. Те ж стосується і США, що відзначилися в гарячих точках всієї планети, і Китаю, який купує застарілу військову техніку і влаштовує в ній музеї. Роботу туристської мілітарі-галузі координує Всесвітня асоціація військового туризму, штаб-квартира якої знаходиться в Парижі [11].

В Україні ж сприятливі умови для розвитку воєнного туризму відсутні й тепер. Країна має великий потенціал, проте нині все тримається на ентузіазмі окремих осіб, зокрема Сергія Ченника, головного редактора військово-історичного журналу «Military Крым». Якщо в інших країнах світу об'єкти воєнного туризму роблять доступними загалом, то, до прикладу, в Україні цікавий та унікальний бункер у колишній ставці Гіммлера «Хегевальд» поблизу Житомира недоступний бажаним відвідати його, бо ж знаходиться на території військової частини. З часів Другої світової в горах Швейцарії збереглося 13 тис. укріплень. У бункерах відкрито кілька готелів: від дорогих, як «Клаустра» (у гірському масиві Санкт-Готтара на висоті 2 500 метрів), до готелю «Нуль зірок» (у кантоні Санкт-Галлен). Україна ж наразі може похизуватися лише одним мілітарі-готелем «Грінгоф», хоча потенціал для створення таких закладів набагато більший, ніж у Швейцарії [7].

Про значні можливості України щодо розвитку воєнного туризму можна сказати, навіть побіжно оцінивши наявні ресурси. Взяти до уваги хоча б фортифікаційні об'єкти. Зокрема, на території Закарпаття, як відомо, є шість військових ліній оборони – чотири угорських: Лінія Арпада, Лінія Гуняді, Лінія Ласло і Лінія Євгенія, та дві чехословацьких – Лінія Бенеша та Лінія Масарика. Найпопулярнішою серед них є лінія Арпада. Це багатокілометрова фортифікаційна споруда, яка мала десятки тунелів, казарм (розрахованих на тисячі військовиків), сотні ДОТів, амбразур, протитанкових споруд і навіть (до того ж – у горах) кілька військових шпиталів. Сьогодні майже кожного дня 200–300 угорців відвідують об'єкти воєнного туризму, передовсім лінію Арпада [10]. Ці та багато інших об'єктів, за належної промоції, можуть щороку приймати десятки тисяч туристів, які готові залишити власні гроші за отримання відповідних послуг. Досить популярними і навіть унікальними в Україні є музеї, що спеціалізуються на воєнній тематиці. Зокрема, заснований 30 жовтня 2001 р. Музей ракетних військ стратегічного призначення в м. Первомайськ (Миколаївська область), має лише один аналог – Музей стратегічної авіації в США [8].

Стосовно ж таких підвидів воєнного туризму, як зброярський і мілітарі-туризм, то в Україні вони не так розвинені як на Заході, де військової повинності давно вже немає. Там це лише спосіб відчувати себе чоловіком, не витрачаючи при цьому кілька років життя. Життя в армійських умовах і участь у програмах військової підготовки має непогані перспективи в зв'язку з переходом армії на контрактну основу. У

Росії кілька років тому туристи платили 3 тис. руб. (1000 грн.) на добу за ліжку у військовій частині, миску перлової каші, стройову підготовку і легку форму нестатутних відносин. А у В'єтнамі військовий туризм вважається кращим чоловічим засобом для схуднення: тиждень стройової підготовки в умовах джунглів дає вражаючі результати [7].

Досить цікавими ресурсами військового туризму в Україні є й підприємства «Укроборонпрому», продукція яких може зацікавити туристів. Зокрема, на заводі ім. В.О. Малишева (Харків) було створено танк «Оплот» – один із найбільш захищених танків у світі. А в державному Київському конструкторському бюро «Луч» сконструювали унікальну протитанкову зброю (ПТРК «Корсар»), яка не має аналогів у світі [9; 12; 15].

Стосовно цінової політики туристських фірм щодо цього виду туризму, то вона дуже різниться: оскільки надання окремих послуг все ще вважається незаконним, то і вартість доступна не кожному. Наприклад, вартість 25-хвилинного польоту (вищий пілотаж) на МіГ-29 становила 13,5 тис. дол. США, за 45 хвилин у повітрі на цьому самому літаку туристу пропонувалось заплатити 16 тис. дол. США [8].

Ще однією проблемою у розвитку військового туризму є його промоція. Якщо за кордоном функціонують асоціації, які приділяють цьому питанню значну увагу (створені телеканали – наприклад, «American Heroes Channel» в США [6], інтернет-портали та сайти), то в Україні лише поодинокі фірми, які – до того ж – нелегально надають послуги з цього виду туризму, належно не переймаються питаннями реклами.

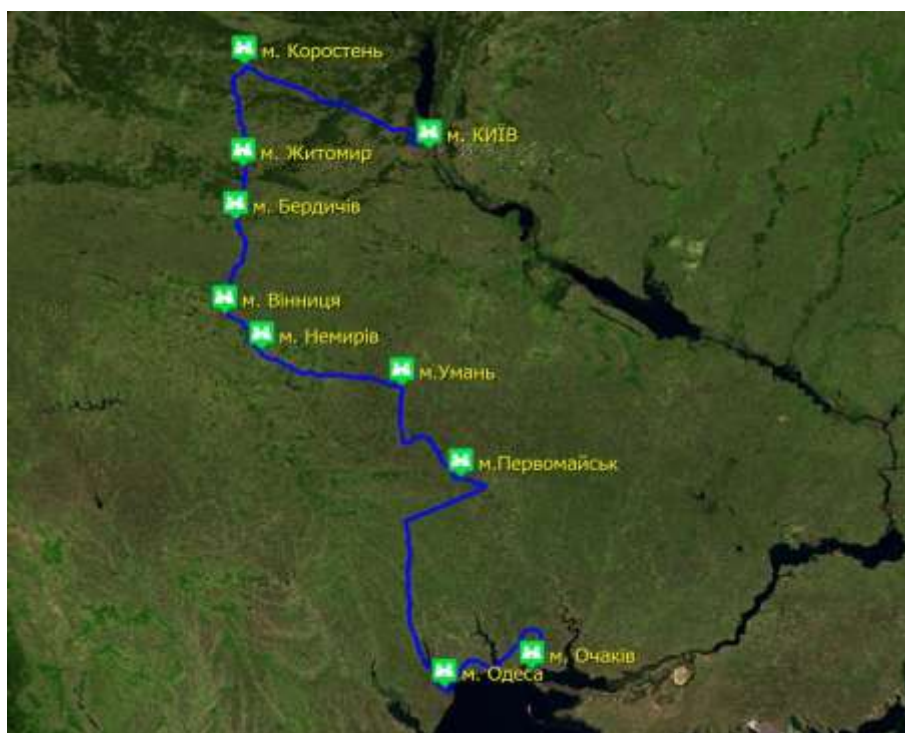

Рис.1. Картосхема туру «Україна фортифікаційна»

Військовий туризм – це те, на чому Україна може не лише заробити, а й

прославитись, адже іноземці завжди проявляли великий інтерес до радянської військової техніки. Вони полюбляють фотографуватися в радянській формі, а також не лише з цікавістю розглядають зброю минулого (яка у великій знаходиться у відповідних сховищах), а й прагнуть постріляти з неї. Міністр курортів та туризму АРК Володимир Савельєв зазначав, що коли на День міста до Ялти заходив флагманський корабель ВМС України «Гетьман Сагайдачний», за кілька днів стоянки біля набережної його відвідували тисячі людей, зокрема й іноземців [14]. Україна – держава, в якій знаходиться чимало пам'яток воєнної історії, більшість яких є недоступними. Україна – країна, що замикає першу двадцятку країн з найбільшими воєнізованими економіками згідно з Глобальним індексом мілітаризації поступаєся арміям сусідів за рівнем підготовки, станом технічної готовності озброєння та соціальними стандартами військової служби. Тож цілком логічним є запитання: «Де, як не в Україні, розвивати воєнний туризм?».

На підтвердження перспективності розвитку воєнного туризму в Україні авторами – на замовлення однієї з німецьких турфірм – було запропоновано тур «Україна фортифікаційна», маршрут якого такий: Київ – Коростень – Житомир – Бердичів – Вінниця – Немирів – Умань – Первомайськ – Одеса – Очаків. Зважаючи ж на географічне положення міст, зокрема Одеси та Очакова, можна пропонувати й комбіновані тури: воєнна тематика поєднана з відпочинком на морі. Це дозволить представити приморські області України в новому амплуа.

Висновки. Воєнний туризм продовжує набирати обертів за кордоном, проте в Україні, за наявності більш ніж достатньої ресурсної бази, все ще лишається поза законом. Це, відповідно, створює певні проблеми – недоступні пересічному громадянину ціни та низький рівень промоції.

Сьогодні тема підтримки армії є в тренді. Іншими словами, допомагати армії та підтримувати військових стало не лише корисним, але й модним. Українці все частіше стали заглядати до магазинів зброї в пошуках засобів захисту для своїх родин, але цим ще треба вміти користуватися та й володіння елементарними навичками виживання не завадило б. Все це і навіть більше могли б забезпечити туроператори внутрішнього туризму в співпраці з відповідними структурами Міноборони, Нацгвардії та інших військових та воєнізованих утворень. Проте поки влада не виявляє інтересу до цього виду туризму.

Воєнний туризм в Україні може і повинен стати джерелом поповнення державного і місцевих бюджетів, одним із джерел фінансування армії та набуття нею престижу (наприклад, в Естонії престиж армії є настільки високим, що претенденти на проходження військової служби мають витримати конкурс у 6-7 чоловік на місце), засобом загальнодоступного і повноцінного відпочинку, а також засобом ознайомлення з військово-історичною спадщиною народу та держави, що апріорі слугуватиме інструментом патріотичного виховання молоді.

Список використаних джерел:

1. Hrusovsky M., Noeres K. Military tourism. - The long tail of tourism: holiday niches and their impact on mainstream tourism.- Wiesbaden: Gabler, ISBN 978-3-8349-3062-0. - 2011, - p. 87-94.
2. Винниченко І. Відпочинок у стилі “мілітарі” // Урядовий кур’єр (Київ). – 2010. – 2 квітня. – С. 19.
3. Кляп М.П. Сучасні різновиди туризму: підручник / М.П. Кляп, Ф.Ф. Шандор. – К., 2013. – 334 с.
4. Любіцева О.О. Туризмознавство: вступ до фаху: підручник / Любіцева О.О., Бабарицька В.К. - К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 335 с.
5. Чикайло Ю. І. Військово-історичні музеї України, як об’єкти військового туризму (на прикладі міста Львова) / Ю. І. Чикайло, В. А. Стадницька, І. М. Волошин // Географія та туризм : наук. зб. – Київ, 2015. – Вип. 32. – С. 74 – 85.
6. American Heroes Channel [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ahctv.com
7. Винниченко І. Чим завинив воєнний туризм // Економічна правда (Київ). – 2013. – 22 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.epravda.com.ua/publications/2013/07/22/386152/
8. Винниченко І. Чому не можна ввійти до «Хегевальда»? // Урядовий кур’єр (Київ). – 2013. – 17 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukurier.gov.ua/uk/articles/chomu-ne-mozhna-vviti-do-hegevalda/
9. В Україні випробували унікальну протитанкову зброю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unian.ua/society/815437-v-ukrajini-viprobuvali-unikalnu-protitankovu-zbroyu-foto.html
10. Мельник А.В. Нестандартні види туризму: особливості функціонування військового туризму // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К.: ВІКНУ, 2011. – Вип. №33. – С.350-353 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Znpviknu/2011_33/Zbirnik_33_55.pdf
11. Меньор Є. На Закарпатті розробляються нові маршрути з військового туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://46.166.160.238/uk/node/98512>
12. Президенту показали один из самых защищенных в мире танков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.mail.ru/inworld/ukraine/politics/19799875/?frommail=1>
13. Про туризм. Закон України у редакції від 15.01.2015р. N124-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
14. Рябова С. Военный туризм в Украине: бои без правил [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrtourism.com/travel_in_ua/28-7-2007_15-27_52_1.html?page=50&order=date
15. Украинские конструкторы разработали новое сверхточное оружие [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.segodnya.ua/ukraine/ukrainskie-konstruktory-razrabotali-novoe-sverhtochnoe-oruzhie--555574.html

Список использованных источников:

1. Hrusovsky M., Noeres K. Military tourism. - The long tail of tourism: holiday niches and their impact on mainstream tourism. - Wiesbaden: Gabler, ISBN 978-3-8349-3062-0. - 2011, - p. 87-94.
2. Вынныченко И. Отдых в стиле "милитари" // Правительственный курьер (Киев). - 2010. - 2 апреля. - С. 19.
3. Кляп М.П. Современные разновидности туризма: учебник / М.П. Кляп, Ф.Ф. Шандор. - М., 2013. - 334 с.

4. Любичева О.А. Туризмове́дение: введение в специальность: учебник / Любичева О.А., Бабарицькая В.К.-К.: Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2008. - 335 с.
5. Чикайло Ю. И. Военно-исторические музеи Украины, как объекты военного туризма (на примере города Львова) / Ю. И. Чикайло, В. А. Стадницкая, И. Н. Волошин // География и туризм: науч. сб. - Киев, 2015. - Вып. 32. - С. 74 - 85.
6. American Heroes Channel [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.ahctv.com
7. Вынныченко И. Чем провинился военный туризм // Экономическая правда (Киев). - 2013. - 22 июля [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.epravda.com.ua/publications/2013/07/22/386152/
8. Вынныченко И. Почему нельзя войти в «Хегевальд»? // Правительственный курьер (Киев). - 2013. - 17 июля [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.ukurier.gov.ua/uk/articles/chomu-ne-mozhna-vvijti-do-hegevalda/
9. В Украине испытали уникальное противотанковое оружие [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.unian.ua/society/815437-v-ukrajini-viprobuvali-unikalnu-protitankovu-zbroju-foto.html
10. Мельник А.В. Нестандартные виды туризма: особенности функционирования военного туризма // Сборник научных трудов Военного института Киевского национального университета имени Тараса Шевченка. - К.: ВИКНУ, 2011. - Вып. №33. - С.350-353 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Znpviknu/2011_33/Zbirnik_33_55.pdf
11. Меньор Е. На Закарпатье разрабатываются новые маршруты по военному туризму [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://46.166.160.238/uk/node/98512>
12. Президенту показали один из самых защищенных в мире танков [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://news.mail.ru/inworld/ukraine/politics/19799875/?frommail=1>
13. О туризме. Закон Украины в редакции от 15.01.2015р. N124-VIII [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
14. Рябова С. Военный туризм в Украине: бои без правил [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.ukrtourism.com/travel_in_ua/28-7-2007_15-27_52_1.html?page=50&order=date
15. Украинские конструкторы разработали новое сверхточное оружие [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.segodnya.ua/ukraine/ukrainskie-konstruktory-razrabotali-novoe-sverhtochnoe-oruzhie--555574.html

References:

1. Hrusovsky M., Noeres K. Military tourism. - The long tail of tourism: holiday niches and their impact on mainstream tourism. - Wiesbaden: Gabler, ISBN 978-3-8349-3062-0. - 2011, - p. 87-94.
2. Vynnychenko I. Vidpochynok v styli «militari» [The rest in military style] // Urjadovyj kurjer [Government Courier], electronic journal. - 2010 - 2 April. - P. 19.
3. Klyap M.P. Suchasni riznovydy turyzmu [Modern types of tourism]: Textbook / M.P. Klyap, F.F. Shandor. - K., 2013. - 334 pp.
4. Lyubitseva O.O. Turyzmознавство: vstup do fakhu [Knowledge of tourism: an introduction to the profession]: Textbook / Lyubitseva O.O., Babarytska V.K. - K.: Publishing and Printing Center "Kyiv University", 2008. - 335 p.
5. Chykaylo Y.I. Viiskovo-istorychni muzei Ukrainy, yak obiekty viiskovoho turyzmu (na prykladi mista Lvova) [Military History Museums of Ukraine, as objects of military tourism (on the example of Lviv)] / Y.I. Chykaylo, V.A. Stadnytska, I.M.

- Voloshin // Geography and Tourism: The collection of scientific works - Kyiv, 2015. - Vol. no. 32 - P. 74 - 85.
6. American Heroes Channel [Electronic resource]. - Access: www.ahctv.com
 7. Vynnychenko I. Chym zavynyv voiennyi turizm [What the fault of war tourism is] // Ekonomichna pravda [The economic truth], electronic journal. - 2013 - July 22 [Electronic resource]. - Access: www.epravda.com.ua/publications/2013/07/22/386152/
 8. Vynnychenko I. Chomu ne mozha vviyti do «Hegevalda»? [Why can't we enter «Khehevald»?] // Urjadovyj kurjer [Government Courier], electronic journal. - 2013 - 17 July [Electronic resource]. - Access: www.ukurier.gov.ua/uk/articles/chomu-ne-mozhna-vvijti-do-hegevalda/
 9. Ukraine has experienced a unique anti-tank weapon [Electronic resource]. - Access: www.unian.ua/society/815437-v-ukrajini-viprobuvali-unikalnu-protitankovu-zbroju-foto.html
 10. Melnyk A.V. Nestandardni vydy turizmu: osoblyvosti funkcionuvannia viiskovoho turizmu [Non-standard types of tourism: features of functioning of military tourism] // Zbirnyk naukovykh prats Viiskovoho instytutu Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka [The collection of scientific works of the Military Institute Taras Shevchenko National University of Kyiv]. - Kiev.: VIKNU, 2001. - Vol. no. 33. - P. 350-353. [Electronic resource]. - Access: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Znpviknu/2011_33/Zbirnik_33_55.pdf
 11. Menor E. Na Zakarpatti rozrobliaiutsia novi marshruty z viiskovoho turizmu [New routes of military tourism are developed], electronic journal [Electronic resource]. - Access: <http://46.166.160.238/uk/node/98512>
 12. One of the most protected tanks in the world had been showed to the President [Electronic resource]. - Access: <http://news.mail.ru/inworld/ukraina/politics/19799875/?frommail=1>
 13. About tourism. The Law of Ukraine from 15.01.2015r. N124-VIII [Electronic resource]. - Access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
 14. Ryabova S. Voennyi turizm v Ukraine: boi bez pravil [Military tourism in Ukraine: fights without rules], electronic journal [Electronic resource]. - Access: www.ukrtourism.com/travel_in_ua/28-7-2007_15-27_52_1.html?page=50&order=date
 15. Ukrainian constructors have developed a new ultra-precise weapon [Electronic resource]. - Access: www.segodnya.ua/ukraine/ukrainskie-konstruktory-razrabotali-novoe-sverhtochnoe-oruzhie--555574.html